

В статье освещаются многовекторный подход в совершенствовании системы повышения квалификации работников народного образования, сущности понятий «образовательный вектор» и «многовекторность» в образовании. А также, определяются направления и условия внедрения многовекторного подхода на основе анализа научных исследований.

SUMMARY

The article is devoted to the multi-vector approach in the development of the system of improving qualification of public education' personnel. On the basis of scientific research analysis there were defined the directions and conditions of the multi-vector approach.

**БАСЛАҰЫШ КЛАСС ОҚЫҒЫШЫЛАРЫН ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАҰДА
ХАЛЫҚ АҰЫЗЕКИ ДӨРЕТПЕЛЕРІНИҢ ТУТҚАН ОРНЫ**

У.Ихласов – ассистент оқытыушы

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

И.Ихласов – ассистент оқытыушы

ҚРХБХҚТОҚАИ

Таянч сұзлар: маънавий ривожланиш, халқ оғзаки ижоди, таълим- тарбиявий дастурлар, маънавий, эстетик, педагогик дунёкараш, кўлёзма дарсликлар, умуминсоний кадриятлар, миллий кадриятларга содиқлик, этнопедагогик эртақ, ҳадис, миллий байрамлар, ақлий тажриба.

Ключевые слова: духовное развитие, фольклорные образовательные традиции, духовная эстетика, педагогические взгляды, рукописные учебники, общечеловеческие ценности, преданность национальным традициям, этнопедагогичность, сказки, хадис-сборник религиозно нравственных правил, национальные праздники, умственный опыт.

Key words: spiritual development, folklore educational traditions, spiritual aesthetics, pedagogical points of view, hand written textbooks, common human values, loyalty to national traditions, ethnopedagogics, fairy tales, hadis a collection of religious-moral codes, national holidays, intellectual experience.

Бирде бир жәмийет, адамлар санасында руўхый имканиятларын раўажландырмай хәм беккемлемей турып, өз келешегин дүзе алмайды. Қарақалпақ халқы да басқа халықлар сыяқлы өзиниң бай өтмишине, фольклорына хәм үрп-әдет тәлим-тәрбиялық дәстүрлерине ийе. Мине, усындай руўхый мийрасларымыздың бири болған халық аўызеки дөретпешилигин тереңнен үйрениў хәм оны ҳазирги турмысымызда пайдаланыў зәрүрликлери жүзеге аспақта. Миллий мийрасларды билмей турып, карақалпақ халқының тарийхын билиў мүмкин емес. Халық аўызеки дөретпелери жанрларында тынышлық ушын гүрес, ўатанды көз-қарашығындай сақлаў идеялары, бул бойынша мәртлик көрсеткен қахарманлар батырлығы хақында сөз жүритиледи. Онда карақалпақ халқының үрп-әдети, тәбият хәм жәмийет кубылысларына болған қатнасы, бахытлы турмыс хақындағы арзыў-нийетлери, кайғы хәм шадлық сезимлери сәўлеленеди, әсирлер даўамында халқымыздың жыйнаған бай тәжирийбелерин, социаллық-экономикалық, философиялық, руўхый эстетикалық көзқарасларын, тәжирийбе нәтийжелерин әпиўайы, бирақ әдеўир терең данышпанлық тийкарында баянлайды. Хәммеизге мәлим, карақалпақ халқының педагогикалық көзқараслары әсирлер даўамында қәлиплесип, олар бизге қолжазба, сабақлықлар тәризинде емес, ал тийкарынан халық аўызеки дөретпелеринде сақланып жетип келген.

Жәмийеттиң-социаллық экономикалық хәм мәдений жақтан раўажланыўы оның руўхый тийкарларының раўажланыўы менен тығыз байланыс. Биринши Президентимиз И.Каримовтың көрсеткениндей: “бул тийкарлар улыўмаинсаныйлық қәдириятларға садықлық, халқымыздың руўхый мийрасын беккемлеў хәм раўажландырыў. Инсанның өз имканиятларын еркин көрсете алыўынан хәм ўатан сүйиўшиликтен ибарат” [1:86-88]. Мине, усындай руўхый хәм әдеп-икрамлылық, улыўмаинсаныйлық қәдириятлар халқымыздың неше әсирлер даўамында ардақлап, қәстерлеп киятырған бийбаха мийрасы. Руўхый улыўмаинсаныйлық қәдириятлар қатарына ўатанды сүйиў хәм оны ардақлаў, миллий дәстүрлерге садықлық, жоқары адамгершиликли қәсийетлер хәм т.б. киреди. Тәлим-тәрбия процесинде усындай пазыйлетлерге тәрбиялаў ата-аналарымыз хәм педагоглардың алдында турған жуўапкершиликли ўазыйпалардан есапланады. Себеби, тәлим-тәрбия ошағы шаңарақ хәм мектеп. Билим ошағы есапланған мектептерде тийкарынан баслаўыш билим бериў

мектеплериниң баслаўыш классларында оқып атырған оқығшыларға тәлим-тәрбия бериўдиң педагогикалық тийкарларын үйретсе, шаңарақта хәр бир миллеттиң өзине тән тәрбиялық өзгешеликлери, миллий үрп-әдет дәстүрлери үйретилип барылса тәлим-тәрбия процесиндеги реформалар әмелге асырылады. Хәр бир халықтың, миллеттиң өзиниң миллий өзгешеликлери, жасаў тәризи, тәрбиялаў дәстүрлери бар. Бундай өзгешеликтерди педагогика илимлериниң докторы Ө.Әлеўов этнопедагогика деген термин арқалы былайынша түсиндиреди: «Этнопедагогика илим сыпатында белгилли бир миллет, халық яки этникалық группаға тән типлескен тәлим-тәрбиялық айырмашылықлар мазмунын үйренип, изертлеў барысында халықтың бала тәрбиялаўдағы үрп-әдетлерине, жәмийетлик турмысына, дәстүрлерине диний түсиниклери менен дүньяға көзқарасына, материаллық хәм руўхый мәдениятына, тил айырмашылығы менен географиялық жайласыўы және ис-хәрекетлери системасына тийкарланады хәм фольклорлық бағдардағы тәрбиялық тәжирийбелери арқалы өзгешеленип турыўын көрсетиўи белгилердиң топланғаны, халықтың миллий үрп-әдетлерин сақлаған халда тарийхый және мәдений раўажланыў дәрежесиниң тийкарғы белгилерин өзінде жәмлеп даўам етип отырады» [2:56-61].

Баслаўыш класс оқығшыларын әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаўда халық аўызеки дөретпелеринен пайдаланыў арқалы оларда өзлигин анлаў, ўатан сүйиўшилиқ, қатнас мәденияты хәм пазыйлетлери қәлиплестириледи, сондай-ақ, ақыйлы, әдеп-икрамлылық тәрбия бериў бағдарлары әмелге асырылады. Баслаўыш класс оқығшыларының қандай инсан болып жетилисиўи муғаллим, ата-ана тәрбиясы хәм қоршаған орталық тәсирине байланыс. Бала жаслығынан ата-анасы, устазы, дослары, этираптағы адамлардан руўхый азық алады, оларға еликлейди, көп ғана үрп-әдеттерди, минез-кулықты өзлестиреди. Бала тәрбиясында олардың жасына, руўхият хәм түсинигине, минез-кулқына айрықша дыққат бериў зәрүр. Қуласы, тәрбия ислерин биргеликте алып барыў бәрқулла унамлы нәтийже берген. Тәрбияниң өз ўақтында, жетерли дәрежеде берилиўи шаңарақтың, балалар бақшасының, мәхәллениң тынышлығы болып есапланады. Хәр бир шаңарақ бахытлы болса,

жәмийет гүлlep жаснайды, раўажланады, дүньяға танылады. Инсан руўхыйлығының қәлиплесіуинин тийкары оның әдеп-икрамлылығы болып есапланады.

Әдеп-икрамлылық - бул инсанлар ортасындағы хадаллық, инсансүйишшилик пенен байланысқан әдалатлы мүнәсибетлер болып есапланады. Инсанның белгили бир жағдайда болып атырған ўақыя хәм хәдийселерге еркин баха беріуи, өз мүнәсибетин билдириу, жәмийетлик қатнаслар негизинде айырым шахс сыпатында бар болған инсанның өзін-өзи басқара алыуы, белгили көзқарасларға ийе болуы, өз ара қатнасықта жәмийетлик өлшемлерге бойсынуы оның руўхый келбетин көрсетеди. Әдеп инсанның этираптағылар менен болған қатнасы, сәлемлесіу, үлкенлерге хұрмет, кишилерге иззет, жәмийетшилик арасында хәм шаңарақта өзін тутта билиуден басланады. Мине, усындай орталықтағы әдеп-икрамлылық қәсийетлерди баслауыш класс оқыўшыларына синдириуе халық аўызеки дәретпелери болған ертек, хәдийслерден пайдаланған халда өткеріу мақсетке муўапық. Себеби, киши жастағы баслауыш класс оқыўшылары көбинесе, ертек, хәдис айтып беріуді жақсы көреді. Оларға ертек қахарманлары, олардың характерлери, ис-хәрекетлери, жақсылық-жаманлық, хадал-хара́м, дос-душпан киби қәсийетлердің хасыл мәнисин ашып көрсетиуе имканият жаратады. Баслауыш билим беріу мектеплеринде баслауыш классларында оқыўшыларды әдеп-икрамлылыққа тәрбиялауда халық аўызеки дәретпелеринен пайдаланиу ушын дәстүрий емес болған формаларды, демек жаңа педагогикалық технологияның усыл хәм қура́лларын үш түрге бөлип көрсетеди, олар төмендегилер:

- ғалабалық формада;
- топарлар тийкарында;
- жеке тәртипте.

Ғалабалық түрдеги тәрбиялық ислер. Буларға өтмиштеги уллы данышпанлар Имам Мухаммед Ибн Исмоил ал-Бухарий хәм Имам Мухаммед ат-Термизий сыяқлы уламалардың туўылған күнлерин яки хайт байрамларына атап шөлкемлестирілген кешелерди киритиу мүмкин. Буған тийкарынан өткизилетуғын кешелерге, буларға хәдислерди үйрениу менен байланыслы дәретиушилик таңлаулары, жарыслар, «Қуўнақлар хәм тапқырлар» жарысы сыяқлылар киреди.

Жеке тәртипте шөлкемлестирілген тәрбиялық ислерге хәдислерди үйрениу мақсетинде оқыўшылар тәрпинен еркин рәуиште хәдислер ядлап келиу сыяқлылар мысал бола алады. Оқыўшы руўхиятын

қәлиплестириуе тәрбиялық ислер ушын хәдис таңлауда төмендеги принциплерге әмел қылынады.

- оқыўшының ақылы дәржеси, сезиушенлиги, руўхый дүньясына, әмелий хызметине сәйкеслиги;
- оқыўшының жеке имканиятлары;
- сабақ процесинде үйренилген теманы бекемлеу, толтыру, тәрбиялық тәсиршенлигин арттыру, тереңлестириуе хызмет ете алыуы.

Алып барылған ислердің нәтийжелилиги оған басшылық етиу хәм баклау менен характерленеди. Басшылық етиу болса педагогикалық шеберликти, терең билим хәм дәретиушиликти талап етеди. Уллы алымлардың туўылған күнлерин өткеріу арқалы оқыўшылар сол дәуирде жасаған алымлардың өмири хаққында, хызмети хаққында билимге ийе болады. Нәтийжеде, оқыўшылар топырағы хасылдар, суўлары тынық, тәбияты жәннетти еслетиуши үлкени ўатан етип бергени хәм пидайы инсанлар болып жетилисиу лазымлығы, ўатан келешегі өсип киятирған жас әуладтың бахыт-камалы екенлиги хаққында мағлыұматларға ийе болады, ўатанды сүйиуге, оны саналы тәризде қәдирлеуге үйренеди. Оқыўшылардың әдеп-икрамлылығын қәлиплестириуе баслауыш класслар менен өткерилетуғын тәрбиялық ислер өзине тән қәсийетине ийе болып, ол сабақ процесинде алған билимлерин бекемлеу, толтыруға хызмет етеди [3:95-97]. Оқыўшылар тәрпинен өзлестирилген хәр бир шығарма оның жүрегінде из қалдыруы, оны әдеп-икрамлылыққа тәрбиялау керек. Тәлим-тәрбияның бағыты әдеп-икрамлылық тийкарында дүньяға кең көзқарасы хәм ағартыушылық руўхый, ақылы тәрпентен жетик оқыўшыларды тәрбиялауға қаратылған. Оқыўшыларды халық аўызеки дәретпелери арқалы әдеп-икрамлылыққа тәрбиялау, олардың санасына хәм жүрегине руўхый, ақылы, ўатан сүйиушилик сезимин синдириу бизиң тийкаргы мақсетимиз болып табылады. Әдеп-икрамлылық - бул жәмийетлик педагогикалық хәдийсе болып оқыўшы ушын барлық зәрүр пазыйлетлерди өз ишине қамтып алады. Сондай-ақ, ўатанға мухаббат, ата-анаға хұрмет, миллетине садықлық, миллий қәдириятларға, үрп-әдетлерге хәм әуладларымызға, халқына, ана тәбиятқа жақсы мүнәсибет, миллий әдеп хәм қағыйдаларға әмел қылу сыяқлы әдетлер усылар қатарына киреди. Әдеп-икрамлылық инсанның мийнетке хәм ўатанға мүнәсибетинде пайда болады. Соны есапқа алып, оқыўшылардың кишкене ўақтынан баслап ақылы тәжирийбе пайда етиу хәм оны әсте ақырынлық пенен раўажландыруу лазым.

Әдебиятлар

1. Каримов И. Халоллик ва фидойилик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. –Т.: 1994.
2. Әлеуов Ө. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесіуи хәм раўажланыуы. -Нөкис: 1993.
3. Ахлоқ-одобга оид хәдис намуналары. -Т.: «Фан», 1990.

РЕЗЮМЕ

Мақола асосан бошланғич синф ўқувчиларини одоб-ахлоқли қилиб тарбиялашда ота-боболар мероси бўлған халқ оғзаки ижоди намуналарининг роли, аҳамиятига эътибор бериш, ҳамда халқ оғзаки ижоди намуналарини ғоясини таълим-тарбияда қўллаш усуллари масалаларига бағишланған. Муаллиф халқ оғзаки ижоди намуналарини тарбиянинг асосий қура́ллари сифатида баҳолаб, уларнинг беқиёс маънавий бойлик эканини, ўша асарлардан мисоллар келтириб исботлаган. Бунда ота-боболаримизнинг неча асрлардан буён авлоддан-авлодга ўтиб келаётган доно фикрлари баён этилған.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается воспитанию учащихся начальных классов в духе моральной устойчивости на основе материалов и идей фольклорных произведений. Как указывают авторы, ещё с древних пор, наши предки уделяли большое внимание морали и эстетике, как высочайшим качествам человечности и они находили своё отражение в ежедневном поведении, в семейных и общественных обрядах, которые, в свою очередь, и сказывались в фольклорных произведениях всего народа и дошли до наших времён, превратившись в основы морального воспитания поколений. Авторы рассматривают эти достоинства как неотъемлемую часть воспитательного процесса молодого поколения.

SUMMARY

The article deals with methods of upbringing the pupils of primary schools in the spirit of moral stability on the basis of folklore works. As the authors point out, from the early periods of human society our ancestors paid much attention to moral and aesthetic upbringing of young generation, to bring up in them the high qualities of humanity. They were reflected in everyday behaviour in the family and social customs and rituals, and they are brightly depicted in the folk works and have reached our times becoming the basic points of the moral education of generations. The authors consider these properties as an organical part of the educational process of the young generation.